АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ
ШӘРГШҮНАСЛЫГ ИНСТИТУТУ

ШӘРГШҮНАСЛЫГ ИНСТИТУТУНУН ЕЛМИ ӘСӘРЛӘРИ

III чилд

Ф. Ахундов адына
...чан Республика
КИТАБХАНАСЫ

Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы Нәшријјаты
Бакы—1962

Ә. М. АББАСОВ

НИЗАМИ КӘНЧӘВИНИН «ИСКӘНДӘРНАМӘ» ПОЕМАСЫНДА ГАДЫН СУРӘТЛӘРИ

Азәрбајчан халгынын бөјүк һуманист шаири Низами Кәнчәвинин «Искәндәрнамә» поемасынын әсас идејасы илә бағлы олан мәсәләләрдән бири дә гадынлара мүнасибәт мәсәләсидир. Низаминин јарадычылығында онун гадынлар һаггындакы фикирләри дә мүһүм јер тутур. Низами бүтүн јарадычылығы боју бу мәсәләјә хүсуси фикир вермиш, Ширин, Лејли, Фитнә вә Нүшабә кими өлмәз гадын сурәтләри јаратмышдыр.

Тәсадүфи дејилдир ки, Иран әдәбијјатшүнасларындан Рзагулу хан Һидајәт Низами Кәнчәвинин мәһәббәт мәснәвиси јаратмагда гүдрәтли сәнәткар олдуғуну гејд едәрәк јазырды:

الحق اورا در ین فن که دارد یعنی در طریقهٔ مثنوی سرائی عاشقانه شانی نیست در این شیوه مسلم است و کس را باوی مجال همسری از کافری ست[1]

(Һәгигәтдә она бу сәнәтдә—јә'ни ашиганә мәснәви јазмагда тај јохдур, бу жанрда о, камил устаддыр, кимсәнин өзүнү она бәрабәр тутмасы кафирликдәндир).

Шаир «Искәндәрнамә» поемасында гадына мүсбәт мүнасибәт тәрбијә едир: гадын тәһсилинә, гадынын гәһрәманлығына вә дөвләт хадими олмасына һагг газандырыр.

Инсанлары азад көрмәк истәјән, һуманист шаир гадынлары кишиләрдән ајырмыр, онлары чәмијјәтин әсас үзвү һесаб едир.

Бә'зи тәдгигатчылар Низами јарадычылығында олан бу мүһүм мәсәләјә диггәт етмиш вә бу барәдә гијмәтли фикирләр ирәли сүрмүшләр.

Проф. Ј. Е. Бертелс гадына мүнасибәтдә Низами илә Чаминин көрүшләрини мүгајисә едәркән демишдир: «Чами јүксәк әхлаги көрүшләрә малик олмасына бахмајараг, өз дөврүнүн һаким мүсәлман аләминин гадына гаршы мәнфи мүнасибәтләриндә онларла һәмфикир олуб вә о, бу мәсәләдә Низамидән ашағы сәвијјәдә дурур»[2].

Иран алими Вәһид Дәсткерди бу барәдә јазыр:

Низами сәккиз әср бундан әввәл мүсәлман гадынларынын һалыны

---

[1] **رضاقلی خان هدایت مجمع الفصحاء تهران ۱۳۹۵ جلد اول صفحه ٦٣٧**

[2] Е. Э. Бертельс. Джами, эпоха, жизнь, творчество, Дюшанбе, 1949, сәһ. 153.

мүшаһидә етмәкдән алдығы (кәдәрли) тәәссүратыны билдирмиш вә онларын һүгуг вә ихтијараты һаггында јазмышдыр[3].

Азәрбајчан әдәбијјатшүнасларындан Мирзә Мәһәммәд Ахундов өзүнүн «Шејх Низами» адлы әсәриндә јазыр:

«Әдәбијјатда Шејх Низаминин хидмәти һәм дә нәвәләринин арасында бу чәһәтдән артыг тәгдир вә тәһсин олунмалыдыр ки, Шејх өз ше’рләриндә мүсәлман өврәтләринин кәнизләр мәнзиләсиндә јашамагларыны нәзәрә алыб, онларын бу фәна һалдан ничат тапмаларына тәрәфдар олдуғуну өз ше’рләриндә бәјан етмишдир...»[4].

Низами нүмунәви аилә гурмаг тәрәфдары иди. О, «Архимед илә Чинли кәниз» һекајәсиндә чохарвадлылығы зәрәрли һесаб едир, бу адәтин гәти әлејһинә чыхыр:

یکی جفت همتا ترا بس بود   که بسیارکس مرد بیکس بود
از آن مختلف رای شد روزگار   که دارد پدر هفت و مادر چهار
چویك رنگ خواهی که باشد پسر   چو دل باش یك مادر و یك پدر[5]

(Сәнә бир јолдаш, тај бәс едәр, чохлу адамы олан киши адамсыз галар. Зәманә она көрә е’тибарсыздыр ки, онун једди атасы[6] вә дөрд анасы[7] вардыр. Әкәр оғлуну пак үрәкли көрмәк истәјирсәнсә үрәк кими бир ата, бир аналы ол!).

Исламијјәтин мүгәддәс китабы гур’анда (IV сүрә, 3-чү ајә) нәинки чохарвадлылыға һагг газандырылыр, һәтта бу фикир тәблиғ едилир:

فانکحو واما طاب لکم من النساء مثنی و ثلاث و رباع[8]

(Сизә һалал олан гадынлардан ики, үч вә дөрдүнү алын).

Беләликлә, Низаминин чохарвадлылыг һаггында фикирләринин ислам дининин тәблиғ етдији фикирдән фәргли олдуғу мејдана чыхыр. Мә’лумдур ки, чохарвадлылыг тәкчә исламијјәт дөврүндә дејил, һәлә ондан әввәл зәрдүштилик дөврүндә дә олмушдур.

Мәшһур ермәни тарихчиси Себеос[9] (VIII әср) көстәрир ки, халгларын дини адәти үзрә Хосров чохлу арвада малик олмуш вә һәтта христиан гызы Ширин илә евләнмишди.

Ф. Енкелс «Шәрг чохарвадлылығы» һаггында јазырды: «Һәгигәтдә бир кишинин чохарвадлылығы, көрүнүр, көләлијин мәһсулу олмуш вә јалныз мүстәсна мөвге тутан ајры-ајры шәхсләрә мүјәссәр иди... Бүтүн Шәргдә вәзијјәт һәлә инди дә беләдир; чохарвадлылыг—варлыларын вә күбарларын имтијазыдыр, арвадлар да башлыча олараг кәниз сатын алынмасы јолу илә әлдә едилир; халгын әксәријјәти моногамија һалында јашајыр»[10].

[3] وحید دستگردی گنجینه گنجوی تهران ۱۳۱۷ صفحه که
[4] میرزا محمد آخوندوف شیخ نظامی، گنجه ۱۹۰۶ صحیفه ۸

---

[5] Низами Кәнчәви. «Игбалнамә», сәһ. 42—43.
[6] Көјүн једди гат олмасына ишарәдир.
[7] Од, су, торпаг, һаваја ишарәдир.

Гејд: Мәтндә «Шәрәфнамә» вә «Игбалнамә»дән кәтирилмиш мисаллар акад. Ә. Әлизадәнин («Шәрәфнамә») вә филоложи елмләр намизәди Ф. Бабајевин («Игбалнамә») 1947-чи илдә Бакыда чап едилмиш елми-тәнгиди мәтнләриндән алынмышдыр.

[8] کتاب البیان فی تفسیر القران تفلیس ۱۹۰۸ صحیفه ۱۴۴
[9] Себеос. История (тәрчүмәси С. Малхасјансындыр), Јереван, 1939, сәһ. 43.
[10] К. Маркс, Ф. Енкелс. «Аиләнин, хүсуси мүлкијјәтин вә дөвләтин мәншәји», Сечилмиш әсәрләри, IIч., Бакы, 1953, сәһ. 218.

Низами Кәнчәви новруз вә сәдә[11] бајрамларында атәшпәрәстләрин ичра етдији бир адәтлә разылашмајараг она мәнфи мүнасибәтини билдирир. Чүнки бу адәтә көрә гадын исмәти ләкәләнирди. Бу адәтлә атәшпәрәстләр новруз вә сәдә бајрамларында бәзәнәр, әлләринә һәна гојар шадлыг етмәк үчүн евдән кәнара чыхыб, мүәјјән бир јерә кәләрмишләр, онлар әлләриндә шәраб шухлуг едәр, «каһ әфсанә, каһ да әфсунчулугла» мәшғул олармышлар. Онлар ајрылыгда мәчлис дүзәлдәр вә «орада чохлу фитнәләр төрәдәрдиләр».

Буна көрә дә Низами һәр ил јени бир кәлинлә евләнмәји атәшпәрәстләрин бәласы һесаб едәрәк јазырды:

دگر آفت آن بود کاتش پرست   همه ساله با نوعروسان نشست[12]

(Башга бәла бунда иди ки, атәшпәрәст һәр ил јени кәлинләрлә отурарды).

Искәндәр атәшпәрәстләрә бу адәтин ләғв олунмасыны әмр едир:

گرامی عروسان پوشیده روی   بمادر نمایند رخ یا بشوی[13]

(Һөрмәтли, исмәтли кәлинләр үзүнү ана[14] вә ја әринә көстәрмәлидир).

Шаир елм вә заһидликлә мәшғул олан бир груп јунанларда гадына һәгарәтлә бахмаг, онлары чәмијјәтин ичәрисиндән сыхышдырыб чыхармаг тәшәббүсләрини мисал кәтирмәклә, бу адәтә өз нифрәтини ачыг сөјләјир. Низамијә көрә гадын да кишиләр кими бәшәри һиссләрә маликдир, онларын да бир варлыг олараг, јашамасы чәмијјәт үчүн әсас шәртдир, бунсуз чәмијјәт артмаз вә инкишаф етмәз. Ашағыда көстәрилән мисалда шаир бу мәсәлә илә бәрабәр, кушәнишинлијин вә заһидлијин дә әлејһинә чыхыр:

چنین گوید آن کاردان فیلسوف   که برکار آفاق بودش وقوف
که یونان نشینان آن روزگار   سوی زهد بودند آموزگار
ز دنیا نجستندی آسایشی   نیرزیدشان شهوت آلایشی
نکردندی الا ریاضتگری   ببسیار دانی و اندك‌خوری
کسی کو بخود برتوان داشتی   زطبع آرزوها نهان داشتی
زگرد آمدن سر در آید بگرد   چو سربایدت گرد آفت مگرد
نکردی تمتع نخوردی نبید   کزین هردو گردد خرد ناپدید
بدانجا رسیدند از ان رسم و رای   که برخاست بنیاد شان زین سرای...
زنان را ز مردان بپرداختند   جداگانه شان کشتیی ساختند
بمرد انگی خون خود ریختند   بمردند و با زن نیامیختند
بگیتی چنین بود بنیادشان   که تخمه زگیتی بر افتاد شان[15]

(Һадисәләрдән хәбәрдар, иш билән философ belә дејир ки, о заманын јунан әһалиси заһидлијә алудә олур, дүнјада асајиш ахтармајыб

---

[11] Сәдә Иранын гәдим бајрамыдыр (бәһмән ајынын 10-чу күнү). Әтрафлы мә’лумат үчүн бах: برهان قاطع
[12] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 208.
[13] Јенә орада, сәһ. 209.
[14] «Шәрәфнамә»нин Азәрбајчан дилинә тәрчүмәсиндә «ана» ифадәси унудулмушдур.
[15] Низами Кәнчәви. «Игбалнамә», сәһ. 74—75.

шәһвәтә хор бахырдылар. Чохлу ријазәт чәкиб, аз јемәкдән башга бир ишлә мәшғул олмурдулар. Өз нәфсинә галиб кәлә билән адам өз арзуларыны кизләдирди. Гадынла мүнасибәтдә олмаг баш кичәлләндирир, әкәр сәнә баш лазымдырса, бәланын дөврәсинә фырланма. Онлар шәраб ичмәк, ләззәт көрмәкдән чәкинирдиләр ки, (куја) бунун һәр икиси әгли арадан апарыр. О адәт вә әгидә үзүндән иш о јерә чатды ки, онларын бу дүнјадан көкләри кәсилди. Гадынлары кишиләрдән ајырыб онлар үчүн ајры бир кәми дүзәлтдиләр. Мәрдликлә өз ганларыны төкәрәк өлдүләр, лакин гадына јахынлашмадылар. Онларын һәјатынын әсасы белә олдуғу үчүн дүнјадан нәсилләри кәсилди).

Низами Кәнчәви «Искәндәрнамә»нин һәр ики һиссәсиндә чинли түрк кәнизиндән данышмыш, «Игбалнамә»дә «Архимед илә чинли кәнизин һекајәси» фәслиндә гадын көзәллији, һәгиги ешг мәсәләләринин маһијјәтини изаһ етмәјә чалышмышдыр. Искәндәр русларла мүһарибәдән гајыдаркән вахты илә чин Хаганынын она һәдијјә етдији чинли кәнизи Јунаныстанда өзүнүн савады вә вары илә шөһрәт газанмыш Әрәстунун тәләбәси Архимед илә евләндирир. Чин көзәлинә мәфтун олан Архимед даһа әввәлки кими, Әрәстунун дәрсләринә давам едә билмир. Вахты илә мүәллиминин һөрмәтини газанан Архимед инди өз дәрсләринә һазырлашмамасы илә мүәллимини тәәччүбләндирир. Әрәсту Архимедин дәрсә е’тинасыз олмасынын сәбәбини сорушдугда, Архимед Искәндәрин она кәниз бағышладығыны вә «бир гәлбдә ики шејә мәһәббәт ола билмәдијини» сөјләјир. Әрәсту кәлини өз јанына апартдырараг онун хылтыны[16] габа төкүр. Она көрә гыз саралыб солур вә ону тәләбәсинә тәгдим едәркән Архимед мәфтун олдуғу көзәлини танымајыб «бу чиркин гадын кимдир?» дејә мүәллиминдән сорушдугда, о, хылты она көстәрәрәк, «бах сәнин севдијин бу габдакы хылтдыр»— дејә чаваб верир.

Әрәстунун бу һәрәкәти Архимедә тә’сир едир вә о, јенидән дәрс өјрәнмәјә һәвәс көстәрир. Лакин сонра Әрәсту һәмин хылты көзәлә гајтарыр вә о, јенидән көзәлләшир. Архимед әввәлки гадыны көрдүкдә, ону јенидән севир вә јенә дә дәрсиндән галыр. Нәһајәт, Әрәсту бу ешгә һагг газандырыр:

عتاب خود استاد از اودور داشت   دلش را بد ان عشق معذور داشت[17]

(Устад ону мәзәммәт етмәкдән әл чәкди, онун үрәјини бу ешгә көрә үзүрлү һесаб етди).

Шаир елә бу јердә чохлу кәнизлә әјләшиб, өмрү бада вермәји писләмәклә гәһрәманыны баша салыр.

Шаир бурада елмин ролуну хүсуси гејд етмәклә, ону мәһәббәтдән үстүн тутур, бу иши инсан һәјатында өн плана чәкир вә тәһсил үчүн һәртәрәфли шәраитин зәрурилијини ирәли сүрүр. Низами һәм дә һәгиги ешг вә мәһәббәтин дә инсан һәјатындакы ролуну гејд етмәклә хылтсыз севкинин тәрәфдары олдуғуну билдирир, елм вә тәһсиллә јанашы, севкинин дә инсан һәјатындакы хүсуси әһәмијјәтинә һагг газандырыр.

Низами Кәнчәви «Искәндәрнамә»дә гадынларын өртүлү олмасынын әлејһинә чыхараг, гыпчаг гадынларын үзүачыглығыны һүсн-рәғбәтлә гаршыламыш вә «Искәндәрин гыпчаг сәһрасына чатмасы» фәслини бу мәсәләјә һәср етмишдир.

Искәндәр гыпчаг сәһрасына чатан заман «одлу үз, јанағы су кими ај вә күнәшдән даһа парлаг, дар көзлү, әгл алан, үзләри нигабсыз»

---

[16] Хылт—бурада көзәллик јарадан маддә кими нәзәрдә тутулмушдур. Низами көзәллији билаваситә мүәјјән матерја илә бағлы көтүрүр.

[17] Низами Кәнчәви. «Игбалнамә», сәһ. 43.

(ачыг) азад вә сәрбәст кәлинләрлә растлашыр. Онлары көрән әскәрләр кәнчлик руһу илә һәвәсә кәлир, лакин шаһын горхусундан өз еһтирасларыны боғурлар. Буну көрән Искәндәр дүшүнүр: «шүбһәсиз гадын гадындыр, киши исә киши». Кәлинләрин үзләринин ачыг олмасы, Искәндәрин хошуна кәлмир. Искәндәр бу адәти ләғв етмәк фикринә дүшүр. Искәндәрлә гыпчаг башчыларынын бу гајда һаггында мүбаһисәси чох мараглы верилир. Искәндәр «гадын үзү өртүлү вә хәлвәтдә олса даһа јахшыдыр, јадлара үз көстәрән бир гадын нә әринин һәјасыны, нә дә өзүнүн әзәмәтини сахлар»—дејә өз фикрини билдирдикдә гыпчаг башчысы она белә мараглы чаваб верир:

ولی روی بستن ز میثاق نیست   که این خصلت آیین قپچاق نیست
گر آیین تو روی بربستن است   در آیین ما چشم در بستن است
چو در روی بیگانه نادیده به   جنایت نه بر روی بر دیده به
وگرشاه را ناید از ما در شت   چرا بایدش دید در روی‌وپشت
عروسان ما را بس است این حصار   که با حجلهٔ کس ندارند کار
ببرقع مکن روی این خلق ریش   تو شو برقع اند از برچشم خویش
کسی کوکشد دیده را در نقاب   نه در ماه بیند نه در آفتاب[18]

(Үз өртмәк бизим адәтимиз дејил, чүнки бу сифәт гыпчагларын гајдасына јаддыр, әкәр сәнин ганунун үз өртмәксә, бизим ганун көз өртмәкдир (тәмиз үрәклилик), јадларын үзүнә бахмамаг даһа јахшыдырса, чәзаны үзә јох, көзә[19] вермәк лазымдыр. Әкәр бизим сөзүмүз шаһа кобуд кәлмәсә бәс онун (халгын) үзүнә вә архасына бахмасы нәјинә кәрәкдир? Бизим кәлинләрә бу һәдд кифајәтдир ки, башгасынын јатаглары илә ишләри јохдур. Өртүк илә бизим халгын үзүнү јаралама, сән өз көзүнә пәрдә салан ол! Көзүнә пәрдә чәкән һәр кәс нә ајын, нә дә күнәшин үзүнә нәзәр салмаз).

Шаир бу кәскин чаваб гаршысында Искәндәрин дүшдүјү ағыр вәзијјәти белә көстәрир:

چو بشنید شاه آن زبان آوری   زبون شد زبانش در ان داوری[20]

(Шаһ о фәсаһәтли сүбутлары ешитдикдә, мүһакимә јүрүтмәкдә дили ачиз олду).

Гыпчаглар Искәндәрә «биз шаһын һәр әмринә табејик, лакин өз адәтимиздән кечән дејилик»—дејә чаваб верирләр.

Бунунла да шаир бир халгын адәт-ән’әнәсини дикәр халга зорла гәбул етдирмәјин мүмкүн олмадығыны сөјләјир. Сөз вә зорла бу ишин мүмкүн олмадығыны көрән Искәндәр Бәлинаса мүрачиәт едир, о, сәнәткарлыгла јонулмуш даш үзәриндә башында чадра олан тәзә ајинли бир кәлин дүзәлдир. Гыпчаг гадынлар бу һејкәли көрдүкдә утанараг үзләрини өртүр, бундан сонра гыпчаглара үз өртмәк адәт олур.

Низаминин гадынын үзү өртүлү, јахуд ачыг үзлү олмасындан һансынын тәрәфдарыдыр? суалы мејдана чыхыр. Епизоду сәтһи охудугда белә нәтичә әлдә едилир ки, гыпчаглар Искәндәрә өз адәтләриндән әл чәкмәјәчәкләрини билдирирләрсә дә, Бәлинасын сәнәткарлығы нәтичәсиндә үзү өртмәјә адәт едирләр. Демәли, Низами гадынларын ачыг үзлү олмаларына тәрәфдардыр. Лакин мәсәлә белә дејилдир. Әввәла, бурада Низами гадында үзү ачыглыг илә өртүлүлүјү гаршылашдырыр, гадын

---

[18] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 400.

[19] Низамијә көрә, чәзаны гадына дејил, она пис көзлә бахана вермәк лазымдыр.

[20] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 400.

намусуну горумаг үчүн мүһүм «васитә» һесаб едилән үзү өртүлүлүјү гыпчағын дили илә рәдд едир. Чүнки гыпчаг Искәндәрә ачыг дејир: «Үзү өртмәклә иш битмир, гәлбән тәмиз олмаг лазымдыр, бизим кәлинләрин јадлар јатағы илә ишләри јохдур». Шаир гадынын тәбиәтин көзәллијиндән мәһрум олмасы тәрәфдары дејилдир. О, «пәрдә илә бу халгын үзүнү јаралама» фикрини ирәли сүрәрәк гадын азадлығына тәрәфдар чыхыр. Буна көрә дә Низаминин јаратдығы гадынлар пәрдәдә дејил, ачыг тәбиәтин гојнунда, ат белиндә гылынч вуран, гәһрәманлыглар көстәрән инсанлардыр.

Низами Кәнчәвинин јаратдығы гадын сурәтләри реал вә инандырычыдыр. Тәсадүфи дејилдир ки, шаир «Искәндәрнамә»дә чинли кәниз сурәтини јарадаркән ону хасијјәти вә көзәллији чәһәтдән өз гадынына охшадыр. Шаир «Искәндәрнамә»дә гадын сурәтләри јаратдығы кими, өз һәјат јолдашы Афагын да бәдии сурәтини мәһәббәтлә јаратмышдыр. О, өз Афагынын көзәллијини дејир вә ону гајғыкеш, ишбилән, бачарыглы, дүшүнчәли көзәл кими тәсвир едир. Низамијә көрә, онун гадыны Афаг (Апаг) она көрә көзәлдир ки:

خجسته گلی خون من خورد او   بجز من نه‌کس در جهان مرد او
چو چشم مرا چشمهٔ نور کرد   ز چشم منش چشم بد دور کرد...
بخشنودیی کان مرا بود ازاو   چه گویم خدا باد خشنود از او...[21]

(Мәним ганымла бәсләнән, дүнјада мәндән башга бир кишиси олмајан, о уғурлу чичәк, мәним көзүмүн ишыг мәнбәји иди, пис көз ону мәним көзүмдән ајырды, онун мәнә олан о разылығына көрә, нә дејим, аллаһ ондан разы олсун...).

* * *

Низами Кәнчәвинин јаратдығы гадын сурәтләрини ајры-ајрылыгда тәһлил етдикдә шаирин гадын һаггындакы фикирләрини даһа ајдын көрмәк олар.

Нүшабә сурәти. «Искәндәрнамә» поемасында олан мүсбәт гадын сурәтләри мүхтәлиф халгларын нүмајәндәләридир. Шаир бир вәтәнпәрвәр кими, азәрбајчанлы (бәрдәли) Нүшабә сурәтини јаратмышдыр. Бу сурәт шаирин «Хосров вә Ширин» поемасында тәсвир етдији Мәһинбану вә Ширин сурәтләринин давамы вә инкишафыдыр. Нүшабә тәкчә «Искәндәрнамә»дәки мүсбәт кејфијјәтләри илә сечилмир, бу сурәт шаирин бүтүн јарадычылығында чох мүһүм јер тутур.

Низами Нүшабә сурәтини јарадаркән онун фәалијјәтини поеманын бүтүн идејасы илә бағлы көтүрмүшдүр. Шаир бу сурәт васитәси илә доғма Азәрбајчанын әзәмәтини, сәрвәтини вә тәбии көзәлликләрини тәрәннүм едир.

Нүшабә сурәти һаггында Азәрбајчан совет алимләринин бир сыра гијмәтли фикирләри мәтбуатда дәрч едилмиш, хүсуси илә проф. һ. Араслы Нүшабә сурәтинә һәср олунмуш хүсуси елми мәгалә јазмышдыр.

Тәсадүфи дејилдир ки, проф. Ј. Е. Бертелс бу сурәтдән данышаркән јазыр: «Низами гәдим Кејхосровларын һадисәләрини дејил, өз доғма Азәрбајчаныны тәсвир етмишдир[22].

---

[21] Низами Кәнчәви. «Игбалнамә», сәһ. 43—44.
[22] Ј. Е. Бертелс. «Низами вә Фирдовси» мәгаләси, II китаб, Бакы, 1940, сәһ. 66.

Мәшһур һинд әдәбијјатшүнасы проф. Шибли Не'мани дә Фирдовси илә Низами сәнәтини мүгајисә едәркән Низаминин бир вәтәнпәрвәр кими јаратдығы Нүшабә сурәтинә диггәт верир[23].

Нүшабә Бәрдә[24] һөкмдарыдыр. О, өлкәни әдаләтлә идарә етдијиндән, «орада һәр данә јүз данә јетирир», бүтүн или ишрәтлә мәшғул олан «товуз кими о диши чејран кәскин фикирли, ачыг үрәкли алиманә хасијјәтлидир». Нүшабәнин әтрафында минләрлә гыз, һәр бири бир ај кими она хидмәт едир. Онун отуз мин гылынч вуран гуламы вардыр. Сәһраја гошун чәкән Искәндәр су вә әкининә һејран галдығы о јерә кимин башчылыг етдији илә марагланыр. О бәрәкәтли өлкәдә кишиләрдән даһа чәлд, дәниз көвһәриндән даһа тәмиз, чәтин заманда рәијјәт көмәкчиси, мәрд бир гадын олдуғуну дејирләр.

Шаир гадынлар өлкәси вә онун һакими Нүшабәнин фәалијјәтинин кениш тәсвирини верир. Нүшабә сарајында чидди интизам вардыр, сараја бир нәфәр јад шәхс кәлә билмәз, күмүш бәдәнли гадынлар онун һәр әмринә итаәт едир, күнләрини шәраб ичмәк вә рудун сәсиндән зөвг алмагла кечирирләр.

Нүшабә Искәндәрин бир сыра өлкәләри алдыгдан сонра, онун өлкәси илә дә марагландығыны ешидәркән, бу тәһлүкә гаршысында чарәләр ахтарыр вә Искәндәрә мүхтәлиф нөвлү јемәкләр көндәрир, «онун һөрмәти дилдән-дилә дүшүр».

Македонијалы Искәндәр өзү гүдрәтли һаким олса да, ади бир елчи сифәти илә Нүшабәнин јанына кетмәли олур[25]. Искәндәр өзүнүн бөјүк сәркәрдәлији илә өјүнүр, Нүшабәни сајмајараг онун сарајына һијлә илә кәлдикдә мәғлуб олуб пис вәзијјәтә дүшүр. Искәндәрин Нүшабә сарајында елчилик нормаларына әмәл етмәјәрәк, чәсарәтлә ичәри кирмәси, гылынчыны чыхармамасы Нүшабәдә шүбһә доғурур. Нүшабә бу һијләдән ачыгланыр вә о, «јүнкүл фикирли шәхс нијә хидмәт гајдаларына әмәл етмир, онун биздән горхусу јохдур»—дејә дүшүнүр, елчини башдан-ајаға сүзәрәк ону танıјыр.

Елчинин Искәндәр адындан дедији «Еј адлы-санлы ханым, нә үчүн биздән үз чевирдин, мәндән нә дүшмәнчилик көрдүн, мәним гылынчымдан ити гылынч кимдә вар?» кими сөзләрә Нүшабә белә чаваб верир:

ولیکن چو شه تیغ بازی کند   سر تیغ او سرفرازی کند
ز تیغ سکندر چه رانی سخن   سکندر توئی چارهٔ خویش کن
مرا خواندی و خود بد ام آمدی   نظر پخته‌تر کن که خام آمدی
فرستادت اقبال من پیش من   زهی طالع دولت اندیش من...[26]

(Анчаг шаһ гылынчла ојнајарса, онун гылынчынын ағзы башы учалдар. Искәндәр гылынчындан нә үчүн сөз ачырсан, сән Искәндәр-

---

[23] شبلی نعمانی شعر العجم یا تاریخ شعرا و ادبیات ایران تهران ۱۳۱۶ جلد اول صفحه ۲۱۹-۳۰۹

[24] Низами Бәрдәнин әзәмәтини, көзәллијини Нүшабәнин фәалијјәти илә бирликдә тәсвир едир. Бу барәдә башга мәгаләдә данышачағыг.
[25] Әфзәләддин Хагани гәсидәләринин бириндә јазыр:
«Гејдафә адлы бир гадын һаггында охумушам ки, Искәндәр онун јанына елчи кими кәлир». Бу ад Псевдо Калисфендә Кендаке вә Фирдовси дә Гејдафә кими јазылыр.
[26] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 259.

сән, өзүнә чарә тап! Мәни чағырдын (алдатмаг истәдин) өзүн тора дүшдүн, фикрини даһа да бишир ки, һәлә хамсан. Бәхтим сәни мәним јаныма кәтириб. Хошбәхтлик кәтирән о талејә ешг олсун...).

Искәндәр «Искәндәр дәниздир, мән арх сују» дејәрәк Искәндәрлијини дандығы заман, Нүшабә маһир бир дипломат кими она тә'сир етмәк үчүн «инсан кәрәк гәлб алдатмасын, адлы-санлы адама пислик јарамаз, тәрслик шаһа бәла кәтирәр»—дејәрәк она өз нәсиһәти илә мүәллимлик едир. Нүшабәнин «гурду гојун дәрисиндә кизләмә, күнәши палчыгла сувамаг олмаз» кими нәсиһәтинә бахмајараг, Искәндәр «көндәрән бир асландыр, түлкү дејил» кими сөзләрлә өз мәнлијини ашағы салдыгда Нүшабә хәзинәдә сахланан шәкли Искәндәрә көстәрир, Искәндәр өз сурәтини көрәркән «дүшмән әлинә кечмәсиндән горхараг, рәнки саман кими саралыр».

Нүшабә Искәндәри бу вәзијјәтдә көрдүкдә она һөрмәт едир, «бу еви өз евин һесаб ет» дејәрәк гонагпәрвәрлик көстәрир.

Нүшабәнин мә'нәвијјатыны ифадә едән ашағыдакы мисралар диггәтәлајигдир:

بتو نقش تو زان نمودم نخست   که تا نقش من بر توگردد درست
اگرچه زنم زن سیر نیستم   ز حال جهان بیخبر نیستم
منم شیر زن گرتوئی شیر مرد   چه ماده چه نر شیر وقت نبرد
چو بر جوشم از خشم چون تندمیغ   در آب آتش انگیزم از دو دتیغ
کفلگاه شیران در ارم بداغ   ز پیه نهنگان فروزم چراغ
ز مهرم مکش سوی پیگار خویش   گرفته مزن بر گرفتار خویش
منه خار تا در نیفتی بخار   رهاننده شو تا شوی رستگار
تو آنگه‌که بر من شوی دست‌یاب   زنی بیوه را داده‌باشی جواب
من ار بر تو چربم بهنگام گین   بوم قایم اند از روی زمین[27]

(Сәнин шәклини сәнә она көрә биринчи көстәрирәм ки, мәним шәклим дә сәнә ајдын олсун. Гадынамса да гадын хисләтиндә дејиләм, дүнјанын һалындан хәбәрсиз дејиләм. Әкәр сән еркәк асланcанса, мән дә диши асланам: Дөјүш заманы асланын нә дишиси, нә еркәји? Түнд әсән күләк кими гәзәбдән чошан заман гылынчын түстүсү илә судан атәш галдырарам. Асланларын будуна дағ басарам. Чирағы нәһәнкләрин јағы илә јандырарам. Мәни севкидән дүшмәнлијә доғру апарма. Мәним һөрмәтими нифрәтә чевирмә. Әлиндә кирифтар олан адама тә'нә вурма. Башгалары үчүн гују газма, өзүн дүшәрсән. Сән ничат верән ол ки, өзүн дә ничат тапасан. Әкәр сән мәнә үстүн кәлсән, бир дул гадына чаваб вермиш оларсан. Әкәр мән дөјүшдә сәнә үстүн кәлсәм, јер үзүнү тутан бир кәси јыхмыш оларам).

Нүшабәнин мүдриклији гаршысында тәслим олан Искәндәр үрәјиндә «бу иш билән әкәр гадынса да онун үрәји кишилик билији илә парлагдыр»—дејир. Искәндәр гадына мәнфи мүнасибәт бәсләјәрәк дејир: Чәмшид өз мәшвәрәтчисинә гадын һаггында нә көзәл демиш ки, гадынын јери ја пәрдә, ја гәбир олса јахшыдыр...[28].

Биз, Искәндәрин гадына олан бу мүнасибәтини Низаминин фикри һесаб едә билмәрик, шаир Искәндәрин чатышмајан чәһәтини гејд етмәк үчүн бу фикри онун дили илә дејир; чүнки Искәндәрлә Нүшабә

[27] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 261—262.
[28] Јенә орада, сәһ. 265.

арасында олан мүсаһибә сәһнәсиндә шаир Нүшабәнин һеч бир мәнфи хүсусијјәтини бизә көстәрмир. Охучу онун јеринин гәбирдә олмасыны арзу етмир. Нүшабә, пәрдәдә дејилдир, әксинә, дүшмәнлә вурушмалы олса, асланлар будуна дағ басачағыны, асланын еркәји дишиси олмадығыны ирәли сүрүр. Искәндәрин гадына олан мәнфи мүнасибәти исә тәкчә бундан ибарәт дејилдир. Онун чинли көзәлини унутдуғуну вә һәм дә гыпчаг гадынларынын адәти һаггында јанылдығыны шаир кениш тәсвир едир.

Низами Нүшабәнин башга мүсбәт чәһәтләриндән бирини онун гәдбирли олмасында көрүр. О, өз тәдбири әсасында дүшмәнин һүчумунун гаршысыны алыр вә мүстәгил јашаја билир. О, бир һаким кими гафил дејилдир, бүтүн ишләрлә марагланыр. Нүшабә Һиндистандан Јунаныстана гәдәр бүтүн һакимләрин шәкилләрини рәссамлара чәкдириб, онларын јанына психологлар (фәрасәтшүнаслар) көндәрир. Онларын тәрчүмеји-һалларыны билир, ону даһа чох фатеһ һөкмдарлар мараглaндырыр, чүнки бу фатеһ һөкмдардан хәта төрәјә биләчәјини күман едир. Нүшабәнин ифадәсинә көрә һәмин рәсмләр ичәрисиндә јалныз Искәндәрин шәкли онун хошуна кәлир. Чүнки онун әдаләтли бир һаким олдуғуну күман едир. Нүшабә өз күнләрини бош вә сәмәрәсиз кечирмир, өзүнүн дедији кими, «өзү илә ојнамыр. Онда һикмәт тәрәзиси вардыр ки, онун васитәси илә шаһларын ағыр вә јүнкүллүјүнү өлчүр».

Низами Кәнчәви Нүшабәни садәчә бир гадын кими тәсвир етмир, әдаләтли һөкмдар һаггында өз фикирләрини бу сурәт васитәси илә охучулара чатдырыр.

Нүшабә Искәндәрә зијафәт верәркән, она јемәк әвәзинә даш-гаш кәтирир. Бунунла о, Искәндәрин мүһарибә етмәкдә күддүјү мәгсәди она чатдырыр. Искәндәрин «даш-гаш јејиләрми?»—суалы гаршысында Нүшабә нә үчүн јејилмәјән дашын архасынча өз өлкәни бурахыб, «бура кәлибсән?»—дејә чаваб верир.

Јери кәлмишкән гејд едәк ки, Нүшабәнин бу чавабыны хатырладан гејдләрә биз гәдим јәһуди мәнбәләриндә дә раст кәлирик. Бу мәнбәләрин бириндә дејилир: «сонра о, (Искәндәр) Африка (?) адланан башга бир өлкәјә кетди, бу өлкәнин әһалиси ону гызыл чөрәк, гызыл алма вә гызыл нарла гаршылајаркән Искәндәр онлардан «мәкәр сиздә гызылы јејирләр?»—дејә сорушдугда «јох»—дејә онлар чаваб верирләр.—Мәкәр сизин өлкәдә ону јемирләрми? Онда бураја нә үчүн (бизә) кәлибсән»[29].

Искәндәр өзүнүн дә сәрвәтә малик олдуғуну гејд едирсә дә, ахырда Нүшабәнин фикирләринә шәрик олур:

ولیکن چو میبینم از رای خویش   سخنهای تو هست برجای خویش
هزار آفرین بر زن خوب رای   که مارا بمردی شود رهنمای
ز پند تو ای بانوی پیش بین   زدم سکهٔ زر چو زربر زمین[30]

(Амма дәрк едирәм ки, сәнин сөзләрин өз јериндәдир (һаглысан). Ағыллы гадына мин афәрин олсун ки, бизләрә кишилик нүмунәси верир. Еј узаг көрән ханым, сәнин нәсиһәтинлә гызыл сиккәсини гызыл кими јерә вурдум...)

Нәтичәдә Нүшабә Искәндәрдән, кәләчәкдә онун өлкәсинә зијан вурмамасы үчүн илтизам алыр. Беләликлә, Искәндәрлә Нүшабә һади-

[29] Ил. Оршанский. „Талмудические сказания об Александре Македонском“; Сборник статей еврейской истории и литературы, кн. I, С.-Петербург, 1866, сәһ. 13. јенә бах: „Еврейская энциклопедия. Александр Великий-Македонский“ маддәси, С.-Петербург т. I, илсиздир.
[30] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 269.

сәси јекунлашыр. Шаир Искәндәри бу јерә галиб дејил, һәгигәтдә мәғлуб кими тәсвир едир.

Шаир Искәндәрин бу мәғлубијјәтиндән сонра Искәндәрлә Нүшабә һадисәсинә әсәрин башга бир епизодунда јенидән гајыдыр. Бурада биз артыг онлар арасында олан зиддијјәтләри, чәкишмәләри көрмүрүк. Биз бурада сүлһә наил олмуш ики һакимин сәмими мүнасибәтләринә шаһид олуруг. Шаир бу епизоду чох кениш вә һәм дә бәдии чәһәтдән јүксәк сәнәткарлыгла тәсвир етмишдир. Шаир һәтта зијафәтдә јемәкләрин нәдән һазырландығыны белә тәсвир етмәкдән чәкинмир. Шаирин үслубуна мүвафиг олараг ахырда достлуг, сәмимијјәт јаранып.

Искәндәр Нүшабәни чохлу һәдијјәләрлә бирликдә достлуг рәмзи кими абхаз һөкмдары Дәвалијә әрә верир. Искәндәр онлары Бәрдәјә көндәриркән о өлкәнин биналарыны јенидән учалтмағы тапшырыр.

Чинли кәниз сурәти. Чин сәнәткарларынын исте'дадыны, чин торпагларынын тәбии көзәллијини севән Низами Чин халгларынын гәһрәман, тәдбирли гызларынын да бәдии сурәтини јаратмышдыр. Шаир «Искәндәрнамә»дә чинли гызы һөкмдарла гаршылашдырыр, о, өз тәдбири, ағлы вә гәһрәманлығы илә өз үстүнлүјүнү сүбут едир.

Проф. J. Е. Бертелс чинли кәниздән бәһс едәркән јазыр: «Сәчијјәвидир ки, Низами Чин Түркүстаны гадынларынын гәһрәманлыг кејфијјәтләрини тәсвир едир, бу да түрк халгларынын гәһрәманлыг епосу ән'әнәләринә тамамилә ујғундур»[31].

«Искәндәрнамә» поемасында чинли гыз Хаган тәрәфиндән мүхтәлиф һәдијјәләрлә бирликдә Искәндәрә верилир. О көзәлин тајы-бәрабәри јохдур Шаир онун үзүнү аја, бојуну сәрвә бәнзәдир, бәдәнинин су кими ләтиф олдуғуну дејир вә белә көзәл бөјүдән анаја (дајәјә) афәринләр сөјләјир:

هزار آفرین بر چنان دایهٔ   که پرورد از انسان گرانمایهٔ[32]

(Белә бир гијмәтли көвһәр бәсләјән дајәјә мин афәрин олсун).

Шаир һәлә һадисәнин башланғычында Хаганын дили илә о гызын бөјүк исте'дада малик олдуғуна ишарә едәрәк јазыр:

بگفتن چه حاجت که هنگام کار   هنرهای خودرا کنند آشکار[33]

(Демәјә нә еһтијач вар, о иш заманы өз һүнәрләрини көстәрәр).

Чинли түрк гызын гәһрәманлығына аид бу ишарә әсәрдә кет-кедә кенишләнир. Бу сурәтлә әлагәдар олан һадисә хүсуси сүжет әсасында инкишаф едир. Чин[34] гызы көзәл мусигишүнас, дөјүш мејданында мисилсиз бир гәһрәман, кими тәсвир олунур. Һәртәрәфли исте'дада малик олан бу гыз һаггында шаир јазыр:

سه خصلت درو مادر آورد هست   که آنرا چهارم نیاید بدست
یکی خوبروئی و زیبندگی   که هست آیتی در فریبندگی
دوم زورمندی که وقت نبرد   نپیچد عنان را ز مردان مرد
سه دیگر خوش آوازی و بانگ رود   که از زهره خوشتر سراید سرود
چوز آواز خود برکشد زیر و زار   بخسبد بر آواز او مرغ و مار[35]

(Анаданкәлмә онда дөрдүнчүсү олмајан үч хасијјәтварды: биринчиси, өз јарашығы илә инсаны валеһ едир; икинчиси, дөјүш вахты елә гүввәтлидир ки, гочаг икидләрдән дә үз дөндәрмәз; үчүнчүсү, онун хош

[31] Е. Э. Бертельс. Низами. Москва, 1956, сәһ. 217.
[32] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 388.
[33] Јенә орада.
[34] Низамидә Чин дедикдә Чин Түркүстаны нәзәрдә тутулур.
[35] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 388—389.

сәси вә рудунун сәдасы зөһрәдән даһа чох нәғмә дејир. Бәм вә учадан охумаға башлајан заман онун сәсиндән гуш вә илан јатыр).

Чинли кәниз мүәјјән гәдәр Искәндәрлә бир јердә олдугдан сонра, јаваш-јаваш онун нәзәриндән дүшүр вә нәтичәдә саралыб солур. Шаир Чин гызынын бу вәзијјәтини онун фачиәси илә тамамламајыр, гызын дөјүш мејданына атылдығыны көстәрир. Вуруш мејданында гәләбә чалан гәһрәман гызын шүчаәти Искәндәри һејран едир, һәтта о, «еркәк аслан кими мејдан охујан» гызы тә'рифләмәли олур:

نبود آدمی بود شیرعرین   که باد ا بر آن شیر مرد آفرین[36]

(О, инсан дејил, гызмыш аслан дыр, о гәһрәман икидә ешг олсун).

Шаир кәнизин мүһарибә мејданына атылмасынын сәбәбини Искәндәрин она е'тинасызлығы илә әлагәдар шәкилдә тәсвир едир, бурада чинли гыз пәрдә архасында сусмаг истәмир:

مرا از پس پرده خاموش کرد   بیکباره یادم فراموش کرد
من از دوری شه‌بتنگ آمدم   ز تنگ آمدن سوی جنگ آمدم
نمودم باوردگاه نخست   با قبال شاه آن هنرهای چست[37]

(О, мәни пәрдә архасында сусдурду, бир дәфәлик мәни унутду. Шаһдан узаг олмағым мәни чана кәтирди (сыхылдым), бу сыхылмаг мәни дөјүшә чәлб етди. Биринчи дөјүш мејданында, шаһын бәхтилә һүнәрләр көстәрдим).

Низами гадын шәхсијјәтини тәһгир едән вә бу күндә шәргин бә'зи өлкәләриндә көрүнән шаһ һәрәмханаларыны зиндан адландырараг писләјир:

بزندان سرای کنیزان شاه   همی بود چون سایه در زیرچاه[38]

(Шаһын зиндана охшајан кәнизләр сарајында о да гујунун дибиндә көлкә кими иди).

Шаир ахырда чинли кәнизи Искәндәрлә гаршылашдырыр. Искәндәр о гызын пәрдәдән чыхмасына һејран галыр, вахты илә гадынын шүчаәтинә инанмајан, Искәндәрин јаныл дығыны өз сөзләри илә белә ифадә едир.

که ای تازه گلبرگ نادیده گرد   بمهرخدا پیکری در نورد
بمهر توام بیشتر گشت عزم   که دیبای بزمی و زیبای رزم
پیرخاش گه جانستان دیدمت   قوی دست و چابك عنان دیدمت
برآمش گهت نیز بینم شگرف   حریفی نداری درین هر دو حرف
حریفت منم خیز وبنواز رود   دلم تازه‌گردان ببانگ سرود[39]

(Еј тоз гонмамыш тәзә күл јарпағы, аллаһын ешгинә бир маһны оху, мәчлис бәзәји, дөјүш јарашығы, сәни севмәјә мәним мејлим даһа да артды, чүнки сән ејш мәчлисинин јарашығы вә дөјүш мејданынын көзәлисән. Сәни мүһарибә мејданында өлдүрән голу гүввәтли, чәлд, ат сүрән көрдүм, чалғы мәчлисиндә исә сәни даһа мәһарәтлә көрүрәм. Бу ики сәнәтдә сәнин рәгибин јохдур. Сәнин рәгибин мәнәм, галх, рудуну чал, үрәјими маһны сәси илә тәзәлә).

Вәһид Дәсткерди Низами јарадычылығында јүксәк гадын әхлагындан бәһс едәркән шаирин чинли кәнизә һәср етдији мисралара мүрачи-

[36] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 429.
[37] Јенә орада, сәһ. 446.
[38] Јенә орада, сәһ. 390.
[39] Јенә орада, сәһ. 448.

әт едиб, ашағыдакы фикирләри сөјләјир: «Низаминин јарадычылығында олан мә'нәви тәмизлик, исмәт вә һәјаны башга шаирләрдә тапмаг олмур. Һәтта һәким Фирдовсинин бөјүк вә әзәмәтли диванында әввәлдән та ахыра гәдәр кобуд бир кәлмә, чиркин бир сөз көрмәк олмаз. Анчаг башга бир сыра бөјүк шаирләрин јарадычылығында бу исмәт вә паклыг чатмыр вә чиркин сөзләри ишләтмәкдән чәкинмирләр. Демәк олар ки, Низами бу саһәдә Фирдовсидән дә јүксәкдә дурур»[40].

Низами чинли кәниз сурәтинә «Искәндәрин чинли кәнизлә шәнлик етмәси» фәслиндә јенидән гајыдыр. Шаир бурада онун јенә дә көзәллијини, сәнәткарлығыны вә Искәндәрә ешг е'лан етмәси һадисәләрини кениш тәсвир едир. О гыз әлиндә руд өз көзәл сәси илә һәм Искәндәрин бөјүклүјүнү, һәм дә өзүнүн она лајигли бир кәлин олачағыны билдирир. О. сөзүнү тәбиәтин көзәллији илә, күл вахты рузикарын хош олмасы, баһар вахты дүнјанын күлдүјүнү сөјләјир. Искәндәри Чәмшид Фирудин, Кејгубад вә Кавусдан үстүн тутур. Чинли кәниз өзүнү Искәндәрлә мүгајисә едәрәк Искәндәрин гәһрәманлығы гаршысында өзүнүн көзәллијини мисал кәтирир, «мән чалғымла дашдан јонулмуш заһиди рәгс етдирәрәм», дејир. О, Искәндәрин дирилик сују (аби-һәјат) далынча кетмәсини мә'насыз һесаб едир. Чүнки дирилик сују онун өзүдүр, аби-һәјата кедән јолу тапмаг үчүн өзүнүн зүлфләринин о јолу көстәрдијини сөјләјир. Искәндәр онунла евләнмәли олса, она сәдагәтлә хидмәт едәчәјини билдирир:

بد ین آسمانی زمین‌توام　　ز چینم ولی درد چین توام
گل من گلی سایه پرورد نیست　　که سایه بخورشید در خورد نیست
چو من میوه در سایهٔ خانه‌بس　　که ناخوش بود میوهٔ‌خانه رس
مرا خود تو ریحان خوشبوی گیر　　ز ریحان بود خانه را ناگزیر
رهاکن بنخجیر این کبک باز　　بترس از عقابان نخجیر ساز...
نیابی زمن به جگر خوارهٔ　　جگر خوارهٔ نی شکر بارهٔ[41]

(Бу асиманлығымла (бөјүклүјүмлә) сәнин торпағынам, Чиндәнәм, анчаг сәнин дәрдини чәкирәм. Мәним күлүм көлкәдә бәсләнмиш күл дејил, көлкә күнәшә лајиг дејил, мәним кими мејвәјә евин көлкәсиндә олмаг бәсдир, чүнки евдә јетишән мејвә јахшы олмаз. Мәни сән өзүн хош ијли рејһан кими һесаб ет, евдә рејһанын олмасы лазымдыр. Бу кәклији овламаг үчүн гызыл гуш бурах, ов гарталларындан горх... Мәндән јахшы гајғыкеш, јалныз гајғыкеш јох, һәм дә шәкәрбура тапа билмәзсән).

Беләликлә, чинли гыз өз ешг вә арзуларыны ачыг сөјләјә биләи бир ашиг кими нәзәри чәлб едир. Бу гадын сурәти васитәси илә дә шаир өз гәһрәманы Искәндәри тәкмилләшдирир.

Гибтли Марија сурәти. Поемада олан мүсбәт гадын сурәтләриндән бири дә Гибтли Маријадыр. Шаир бу сурәт васитәси илә тәһсилли, алим, тәдбирли, вәтәнпәрвәр бир гадын сурәти јаратмышдыр. Марија һәср олунмуш епизодда әсас мәсәлә елмин ролуну көстәрмәклә кимјакәрлији рәдд етмәкдир. Шаир һәм дә бурада алим олан гадынын дөвләт рәһбәри олмасы нүмунәсини тәсвир етмишдир. Низамијә көрә, Марија онун үчүн бачарыглыдыр ки, о, савадлыдыр.

---

40 Вәһид Дәсткерди. Көстәрилән әсәри, сәһ. ~

41 Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә». сәһ. 471—472.

Марија Шам шәһәриндә Гибтли бир әмирин гызыдыр. Онун атасынын сајсыз-һесабсыз галалары олмуш, лакин өлдүкдән сонра бәдхаһ, чиркин дүшмәнләр ону мәнимсәмиш вә Марија бундан чана кәлмишдир. Марија дүшмәнин бу һәрәкәтинә дөзмәјиб Искәндәрдән көмәк истәјир. Искәндәр гылынчынын көмәји илә Маријанын өз мәгсәдинә чатмасы имканы олмасына бахмајараг, мүәллиф үсулу дәјишиб ону философ Әрәсту илә гаршылашдырыр.

Әрәсту она билик өјрәдир, о, елмин көмәји илә өз мәгсәдинә чатыр. Низаминин елмин әһәмијјәтинә үстүнлүк вермәси, онун бүтүн јарадычылығында диггәт мәркәзиндә дуран әсас мәсәләләрдән биридир.

Искәндәрлә дејил, Әрәсту илә гаршылашан Марија Әрәстунун бир нечә група дәрс дедијини көрәркән о, устаддан кимјакәрлији өјрәнир, үрәјини интигам алмаг кининдән тәмизләјир. О да башгалары кими, билик өјрәнмәклә мәшғул олур. Шаирин тәсвиринә көрә устады Әрәсту «асан јолла әлдә едилмәјән елмләри бир-бир она өјрәдир», ишбилән гадын лөвһә кими һәр елмдән хәбәрдар олуб, савадлы бир гадын кими јетишир.

Шаир ејни заманда, Маријанын әхлагы, елмә һәвәси вә хүсуси илә бу саһәдә Әрәстунун башга мүдавимләриндән фәргләндијини көстәрир. Нәтичәдә Әрәсту васитәси илә елмләрин мүхтәлиф саһәләри илә таныш олдугдан сонра өз өлкәсинә кәлир, орадан алдығы хејири халгын ихтијарына верир, беләликлә дә өлкәсиндән верки алмаға еһтијач галмыр:

چنان گشت مستغنی از ساو و باج　　که برداشت از کشور خود خراج[42]

(Верки алмаға о гәдәр еһтијач һисс етмәди ки, бүтүн өлкәсини веркидән азад етди).

Көрүндүјү кими, поемада Маријанын халг күтләләринин һәјаты үчүн көстәрдији сә'ј кенишлији илә верилмир. Лакин онун халгдан харач алмамасы фикри Низаминин өзүнүн тәблиғ етдији фикирдир.

Шаирин гәһрәманы «диши аслан, ишбилән гадын», елм далынча кедән, лакин бир парча чөрәјә мөһтач олан шәхсләрә онларын варланмағын јолларына аид суалларына чаваб верир, анчаг һәгиги елм өјрәнмәк үчүн чалышмағын лазым олдуғуну гејд едир. Низами бурада елми мүдафиә едәрәк, јаланчы кимјакәрлији ифша едән вә өз дөврү үчүн чох актуал олан бир һадисәнин тәсвирини верир. Марија дејир: «кимја адланан сәнәт сөз вә һүнәрдән ибарәтдир. «Сәнке ә'зәм, дағ башы вә кимја оту» һаггындакы рәвајәтләр әфсанәдир. Кимјанын чөвһәри отдадырса, гәләм биткиси—һәмин битки нејдән (мә'лум олдуғу кими, гәдим заманлар гәләми нејдән дүзәлдирдиләр) ибарәтдир. Нәһајәт Марија алимләрә дејир: о, адам кимја әлдә едә биләр ки, о, кимјакәрин фырылдағына инанмасын, кимја вә кимјакәрлик исә нејдән дүзәлән гәләмин јаратдығы сөз вә сәнәтдир.

Шаир поемада Марија епизоду илә кимјакәрлији там ифша едән хорасанлынын сахта кимјакәрликлә бағдадлыны алдатмасы һадисәсини нәгл едир вә белә кимјакәрлији тамамилә рәдд едир.

Низами ахырда Марија сурәтинин тәсвиринә јенидән гајыдыр, Марија чох варландығына көрә, о, һәтта Румда Искәндәри горхуја салыр. Искәндәр бу тәһлүкә әлејһинә мүбаризәјә һазырлашаркән Әрәсту ону бу јолдан чәкиндирир. Марија Искәндәрә һәдијјә көндәрмәклә өз мүстәгиллијини сахлајыр.

---

42 Низами Кәнчәви. «Игбалнамә», сәһ. 46.

Рошәнәк сурәти. «Искәндәрнамә»дә олан гадын сурәтләриндән бири дә Рошәнәк[43]. сурәтидир. Әсәрдә бу сурәт епизодик шәкилдә тәсвир едилмишсә дә, бир гадын сурәти кими охучунун диггәтини чәлб едир. Дара өләркән онун Искәндәрә илк васијјәти заманы биз һәмин Рошәнәк сурәти илә таныш олуруг. Дара өлүм ајағында Искәндәрә өз көзәл гызы Рошәнәји алмағы мәсләһәт көрүр. Мәғлуб олан Даранын бурада әсас мәгсәди кәләчәкдә Иран сәлтәнәти тамамилә јадларын ихтијарына кечмәсин дејә Искәндәрлә евләнәчәк Рошәнәјин евладына үмид бағламаг иди. Шаир бу мәсәләни нәзәрдән гачырмамыш, Дара өз гызыны Искәндәрә верәркән сијаси мәгсәд күддүјүнү бәдии шәкилдә тәсвир етмишдир.

Рошәнәјин көзәлликдә тајы-бәрабәри јохдур. Арриан «Асијанын ән көзәл гадыны» адландырдығы Роксиананы Низами дә тә'рифләјир:

فر بینده چشمی جفا جوی و تیز　　دوا بخش بیمار و بیمار خیز
ارش کوته و زلف و گردن در از　　لبی چون شکر خال با اوبراز
زنخ ساده و غبغب آویخته　　گلابی زهر چشمی انگیخته
بخوناب پروردهٔ چون جگر　　سر از دیده برکردهٔ چون بصر
بهر شور کزلب برانگیختی　　نمك بر دل خستهٔ ریختی...[44]

Фүсункар көзләри кәскин, чан алан,
Һәр дәрдә шәфадыр, хәстәјә дәрман.
Дирсәји гысадыр, сач, кәрдән узун,
Додағы шәкәрдир, халы да ујғун.
Чәнәси садәдир, салланмыш бухаг,
Гајнар көзләриндә күлабдан булаг,
Бәсләнмиш гырмызы ганла чијәр тәк,
Санки көз ичиндә парлајыр бәбәк.
Дуз сәпсә сағалар хәстә үрәкләр,
Додағы дүнјаја сачар чичәкләр...

(Тәрчүмәси— А. Шаигиндир).

Низаминин Рошәнәји тәкчә заһирән көзәл дејилдир. Шаирин тәсвиринә көрә о, «ајыг, утанчаг, сакит, налајиг сөзләри дилинә кәтирмәјән исмәтли бир варлыг» иди. Кәлин кедәркән Рошәнәк әр евиндә лајигли бир кәлин олмаг һаггында анасынын нәсиһәтләринә гулаг асыр.

Искәндәр Рошәнәклә евләнәркән Кәјан адәтинә рәајәт едир. Искәндәрлә Рошәнәјин евләнмәсини Низами Фирдовсидән фәргли олараг даһа диггәтлә тәсвир етмишдир. Низаминин Искәндәри Рошәнәјә елчи көндәрәркән ел адәтинә рәајәт едир, о, Даранын матәми унудулдугдан сонра Рошәнәјә елчи көндәрмәји гәрара алыр. Низамидә Искәндәрин елчиси Әрәсту (Фирдовсидә Искәндәрин анасы) Искәндәрин Рошәнәклә евләнмәјә чәһд етдијини, Даранын өлүмүндә шаһын күнаһкар олмадығыны вә Искәндәрин бу иши Даранын васијјәти әсасында етдијини билдирир. Низамидә Рошәнәк Искәндәрин елчисинин гаршысында шадланыр вә кәләчәјә үмид бәсләдији һалда, Фирдовси бу шадлыг мәрасимини кәдәрлә әвәз едир. Фирдовсидә елчинин сөзүнү ешидән Рошәнәјин вәзијјәти белә тәсвир едилир:

دلارای چون این سخنها شنید　　یکی باد سرد از جگر برکشید
ز دارا ز دیده بیارید خون　　که بد ریخته زیر خاك آندرون[45]

(Көзәл бу сөзләри ешидәркән үрәкдән бир сојуг аһ чәкди, Дара үчүн көзләриндән ган ахды, чүнки о, торпағын алтында иди).

Низами Искәндәри бурада бир сәркәрдә кими унудараг ону елчинин чавабларыны сәбрсизликлә көзләјән бир ашиг кими тәсвир едир. Искәндәр Рошәнәклә кәбинлә евләнир. Иран торпағы Рошәнәјин кәбининә јазылыр. Бу евләнмә Искәндәрин Иран торпағынын гануни саһиби олмасына даһа да шәраит јарадыр:

جهانجوی بر رسم آبای خویش　　پری‌زاده را کرد همتای خویش
برسم کیان نیز پیمان گرفت　　وفا در دل و مهر در جان گرفت
در آن بیعت از بهر تمکین او　　بملك عجم بست کابین او[46]

(Шаһ өз бабаларынын рәсми илә пәризадәни өзүнә арвад етди. Кәјан адәти илә пејман едиб, үрәк вә чанла она һөрмәт етди. Бу разылашмада ону разы салмаг үчүн әчәм мүлкү онун кәбининә јазылды).

Бу фикри Низаминин ашағыдакы мисралары даһа ајдын изаһ едир. Ирана саһиб олмасына бахмајараг, иранлыларын ондан интигам алмасы үчүн ајаға галхмаларындан Искәндәр еһтијат едир вә о, Рошәнәји Әрәсту илә Рума көндәрәркән бу мәсәләни нәзәрдә тутур:

همان روشنك راکه بانوی ماست　　بری تا شود کارآن ملك راست
برایی که دستور باشد خرد　　نگهداری اندازهٔ نیك و بد[47]

(«Бизим ханымымыз олан һәмин Рошәнәји апар ки, та о өлкәнин иши дүзәлсин. Әгилдән көстәриш алараг јахшы вә пислијин өлчүсүнү сахла).

«Искәндәрнамә» поемасында Рошәнәк сурәти јухарыда гејд етдијимиз гадын сурәтләри сәвијјәсинә јүксәлә билмир. Чүнки Рошәнәк Низаминин конкрет тарихи шәраитдә јаратдығы Чинли кәниз вә Нүшабә сәвијјәсинә јүксәлә билмәзди. Иранлыларын јунанлар гаршысында мәғлуб олдуғу, тахта од вурулдуғу вә өлкәнин ишғал олундуғу бир шәраитдә Низами бу сурәти башга чүр тәсвир едә билмәзди.

Низами Кәнчәви поемада һинд көзәли Пәридухтун бәдии сурәтини дә јаратмышдыр. О, һинд һакиминин гызы олуб, дөрд һәдијјәдән бири кими Искәндәрә верилир. Шаир бу сурәти тәсвир едәркән һинд гадынлығынын адәт вә ән'әнәләринә бәләд олдуғуну көстәрир. Һинд көзәли күнәш вә ајдан даһа парлагдыр. О, һинд дилли, күл үзлү, зәнчир кими гара һөрүклү, буғдајы рәнкли, гара халлыдыр. Низами һинд гадынларынын гулагларына һалга тахдыгларыны да көстәрир.

---

[43] Рошәнәк Шәрг әдәбијјатында III Даранын гызы һесаб едилир вә Искәндәр Даралы мәғлуб етдикдән сонра онун васијјәти әсасында гызы Рошәнәклә евләнир.

Лакин ән гәдим јунан вә рум тарихчиләри Арриан, Плутарх К. Руф, Диодр Сикилијски вә башга мүәллифләр Роксиананы Даранын дејил, соғд һөкмдары Оксиартын гызы кими јазырлар. Иран тарихчиси Һәсән Пирнијанын фикринә көрә, Роксиана Рошәнәк сөзүнүн јунанлашмыш шәклидир вә һәмин гыз Оксиартын гызыдыр. Ерамызын биринчи әсриндә јазылмыш «Сахта Калисфен» әсәриндә Роксиана Даранын гызы һесаб едилир, Искәндәрин Даранын васијјәти әсасында онунла евләндији көстәрилир ки, бу да Тәбәри. Фирдовси, Низами вә башгалары илә ујғун кәлир. Лакин Низамүл-мүлкүн «Сијасәтнамә» вә Әбүлфәрәчин «Мараглы тарих китабы» «Кабуснамә» әсәриндәки гејдә көрә, Искәндәр Рошәнәклә евләнмир. Ираны алдыгдан сонра Даранын көзәл гызы Рошәнәклә евләнмәк она тәклиф едилирсә дә, о, бу ишдән имтина едир.

[44] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 223.

[45] فردوسی شاهنامه. بتصحیح و مقابله و همت محمد رمضانی تهران ۱۳۱۲ جلد چهارم صفحه ۳

[46] Низами Кәнчәви. «Шәрәфнамә», сәһ. 219.
[47] Јенә орада, сәһ. 235.

Беләликлә, Низами «Искәндәрнамә»дә мүхтәлиф халгларын гадын нүмајәндәләрини, онларын адәт-ән'әнәләри, гәһрәманлыглары, сәдагәт, исмәт вә саир сифәтләринин кениш бәдии тәсвирини верир. XII әср мүсәлман аләминдә гадына мәнфи мүнасибәтин һөкм сүрдүјү бир заманда даһи Низаминин гадынлар һаггында һуманистчәсинә сөјләдији бу фикирләр, шүбһәсиз ки, хүсуси әһәмијјәт газаныр.

А. М. Аббасов

Женские образы в поэме Низами Гянджеви «Искендернаме»

РЕЗЮМЕ

Одним из главных вопросов, связанных с основной идеей поэмы великого азербайджанского поэта-гуманиста Низами, «Искендернаме», является вопрос об отношении к женщинам. Здесь, как и в других произведениях, автор старается воспитать у читателя правильное отношение к женщине: осуждает многоженство, защищает право женщин на образование и доказывает, что женщины способны на героизм и могут занимать высокое положение в обществе. В поэме вскрывается сущность ношения женщинами покрывала и осуждаются отдельные отрицательные моменты по отношению к женщинам, проповедуемые в религии ислама и зороастризма.

Низами воспевает свободу и самостоятельность женщин, их высокую мораль. Поэт создал образы женщин — представительниц разных национальностей. В образе Нушабе показана справедливая опытная государственная деятельница, мужественный, смелый человек, патриотка своей родины.

В образе китайской рабыни Низами соединяет три черты: геройство в бою, красоту и мастерство в области музыки. В образе Марии показывает ученую женщину в роли государственной деятельницы.

Гуманистические идеи, высказанные Низами в XII в., при господстве исламской религии, весьма ценны, так как они свидетельствуют о широте мировоззрения поэта.

A. M. Abbasov

Female Characters in Nizāmi Ganjavi's Poem „Iskandarnāmeh"

SUMMARY

One of the questions connected with the main idea of the poem „Iskandarnāmeh" by the great poet of the Azerbaijan people Nizāmi Ganjavi, is the question of the attitude towards women. Here, as well as other Nizāmi's works, the just attitude towards women is developed, polygamy is censured, the right of women to education is defended and it is shown that women are capable of heroism and can occupy a high position in the society. The poem exposes the essence of wearing the veil by women and condemns some negative moments in the attitude towards women, professed by the religions of Islam and Zoroastrism.

Nizāmi glorifies the liberty and independence of women, their high mɷality. The female characters of Nizami—Nuzhāba, Maria, the Chinese slave, Roshanek, Paridukt--are representatives of different nationalities. In the character of Nushāba, Nizāmi has created the image of a just and experienced stateswoman, courageous and brave patriot of her motherland. In the image of the Chinese slave, Nizāmi unites three characteristics: heroism in the battle, beauty, and skill in music. In the personage of Maria he advances the idea of woman—scientist who is in the role of a stateswoman.

In the time of domination of Islam religion, the humanistic views on women, professed by Nizāmi at the end of the 12th century are extremely valuable and testify to the greatness and breadth of his world outlook.